

УДК 811.111'42

А. В. Петрова

А. В. Петрова

A. V. Petrova

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Днепро́вский национальный университет имени Олеся Гончара
Oles Honchar Dnipro National University*

**МЕТОДИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ТА ПОЕТИКО-КОГНІТИВНОГО
АНАЛІЗУ: ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ ГЕРОЇНИ-«АВАНТЮРИСТКИ»
VS. ХУДОЖНІЙ КОНЦЕПТ «АВАНТЮРИСТКА»
В РОМАНАХ СІДНІ ШЕЛДОНА
МЕТОДЫ ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОГО
И ПОЭТИКО-КОГНИТИВНОГО АНАЛИЗА: ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
ОБРАЗ ГЕРОИНИ-«АВАНТЮРИСТКИ» VS. ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
КОНЦЕПТ «АВАНТЮРИСТКА» В РОМАНАХ СИДНИ ШЕЛДОНА
LITERARY, POETIC AND COGNITIVE ANALYSIS METHODS:
AN IMAGE OF THE ADVENTURESS CHARACTER VS. A LITERARY
CONCEPT ADVENTURESS IN NOVELS BY SYDNEY SHELDON**

Розглянуто та висвітлено сучасні методи літературознавчого та поетико-когнітивного аналізу, які можуть бути застосовані задля інтерпретації художнього образу твору, в нашому випадку це художній образ героїни-«авантюристки», та розуміння його естетичної цінності й національно-культурної специфіки, що стає можливим лише за умови знання задуму автора, його оцінної позиції, моральних, політичних, естетичних та етичних настанов, фактів біографії автора, його переживань під час написання твору, а також емоційних, оцінних, етичних та естетичних настанов реципієнта, які він (реципієнт) використовує з метою інтерпретації тексту. Такий тип аналізу використовується при моделюванні художніх концептів, а з точки зору нашого наукового інтересу – це художній концепт АВАНТЮРИСТКА, який було безпосередньо зображено в романах сучасного американського письменника Сідні Шелдона. Оскільки будь-яке лінгвістичне дослідження потребує застосування низки методик, прийомів і методів для проведення успішного та результативного практичного аналізу, нами було відібрано найбільш популярні методи літературознавчого та поетико-когнітивного аналізу серед дослідників з цих галузей. Насамперед, варто враховувати те, що в сучасній лінгвостилістиці, літературознавстві та когнітивній лінгвістиці прийоми та процедури, які направлені на аналіз художніх текстів, а виходячи з цього – концептів різних типів, розроблені найбільш повно.

Все це уможливорює розуміння позиції письменника щодо засобів художнього втілення певного художнього образу та концепту в його творах, а також саме індивідуального авторського світобачення.

Ключові слова: когнітивна поетика, літературознавство, концепт, пізнання, методика, типаж, концептологія, мовознавство, моделювання, когнітивізм, концептосфера.

Рассмотрены и освещены современные методы литературоведческого и поэтико-когнитивного анализа, которые могут быть применены для интерпретации

художественного образа произведения, в нашем случае это художественный образ героини-«авантюристки», и понимание его эстетической ценности и национально-культурной специфики, что становится возможным только при условии знания замысла автора, его оценочной позиции, нравственных, политических, эстетических и этических установок, фактов биографии автора, его переживаний во время написания произведения, а также эмоциональных, оценочных, этических и эстетических установок реципиента, которые он (реципиент) использует с целью интерпретации текста. Такой тип анализа используется при моделировании художественных концептов, а с точки зрения нашего научного интереса – это художественный концепт АВАНТЮРИСТКА, который был непосредственно изображен в романах современного американского писателя Сидни Шелдона. Поскольку любое лингвистическое исследование требует применения ряда методик, приемов и методов для проведения успешного и результативного практического анализа, нами были отобраны наиболее популярные методы литературоведческого и поэтико-когнитивного анализа среди исследователей этих отраслей. Прежде всего, следует учитывать то, что в современной лингвостилистике, литературоведении и когнитивной лингвистике приемы и процедуры, направленные на анализ художественных текстов, а исходя из этого – концептов различных типов, разработаны наиболее полно.

Все это дает понимание четкой позиции писателя по средствам художественного воплощения определенного художественного образа и концепта в его произведениях, а также именно индивидуального авторского мировоззрения.

Ключевые слова: когнитивная поэтика, литературоведение, концепт, познание, методика, типаж, концептология, языкознание, моделирование, когнитивизм, концептосфера.

This article deals with a detailed and sequential analysis of modern poetic and cognitive analysis methods that can be applied to literary concept modeling and in the aspect of our scientific interest – it is a literary concept ADVENTURESS that was especially depicted in the novels of a modern American author Sidney Sheldon. Since each linguistic research requires a number of techniques and methods for its successful and effective practical analysis, we have selected the most popular poetic and cognitive analysis methods of research among scholars in the field of cognitive poetics, in order to model a detailed literary concept ADVENTURESS in our further research works. First of all, we should take into account that all the modern linguo-stylistics and cognitive linguistics techniques and procedures, which are used for the analysis of literary texts and based on the concepts of various types, are developed in detail. The study of such material, as an artistic text, requires an appeal to the completeness of the human experience of being, reflected in the text. Starting from the first half of the nineteenth century, the history of literary criticism – is a history of scientific directions, which is accompanied by the study and reflection of relevant scientific ideas and methods. According to modern scholars, it is necessary to turn to the consideration of the methodological state of literary studies itself, because the very fact of the periodic appearance of new methods of analysis in this area not only proves the possibility of the emergence of literary critics to the problems of methodology and the theoretical foundations of their own scientific activities, but also objectifies those ideological tendencies, the coexistence and collision of which really functions in the modern literary consciousness.

All these mentioned above will enable the understanding of the author's position as for the means of literary embodiment of a certain concept in his works as well as the author's personal world view.

Keywords: cognitive poetics, concept, cognition, techniques, methods, type, conceptology, linguistics, modeling, cognitivism, conceptual sphere.

Загальновідомо, що дослідження такого матеріалу, як художній текст, потребує звернення до всієї повноти людського досвіду буття, віддзеркаленого у творі. Починаючи з першої половини XIX ст. історія літературознавства – це історія наукових напрямів, яка супроводжується вивченням та осмисленням відповідних наукових ідей і методів. У цей час виникло декілька літературознавчих шкіл: міфологічна, біографічна, культурно-історична, школа компаративістики, які надалі стали науковими напрямами та сформували дієві методи наукового дослідження.

Оскільки в сучасних лінгвістичних дослідженнях спостерігається підвищений інтерес до різноманітних концептів взагалі та теорії художнього концепту зокрема, сформувалася окрема наукова галузь – когнітивна лінгвістика. Ця наука займається дослідженням концептів та їх розробкою, що дозволяє визначити уявлення про смислові організації художнього тексту, поглибити наявні уявлення про мовну картину світу автора певного художнього твору, повніше представити концепт як універсальний феномен, що відображає зміст усієї людської діяльності. Отже, вважаємо доцільним зазначити, що саме сучасні методи поетико-когнітивного аналізу моделювання художніх концептів зумовлюють детальне та поглиблене вивчення певної картини світу, а потім й лінгвокультури, складовою частиною якої є лінгвокультурний типаж. Таким чином, головна мета статті – методи поетико-когнітивного аналізу моделювання художнього концепту АВАНТЮРИСТКА, набуває все більшого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато відомих літературознавців у своїх працях із теорії літератури виокремлюють ряд наукових напрямів у методології літературознавчого дослідження художнього тексту. Однак загальновідомо, що будь-яка сфера пізнавальної діяльності людини сучасності стає об'єктом дослідження та, звісно ж, лінгвістика не є винятком. Велика кількість сучасних лінгвістичних студій стверджує, що мова – це віддзеркалення культури, оскільки той факт, що особливості мислення носія мови та колективна свідомість представників окремої культури відбиваються в ній, вже ніхто не заперечує. Так, багато сучасних наукових праць відомих мовознавців присвячені когнітивній методиці, наприклад: Н. Н. Болдирьова, О. С. Кубрякової, З. Д. Попової, І. А. Стерніна та ін. Звідси, результатом її поширеного впливу на інші галузі наукового знання стає розвиток лінгвістичних досліджень саме з когнітивної поетики, де найбільш відомими є праці таких вітчизняних науковців: Л. І. Белехова, О. П. Воробйова, О. М. Кагановська, В. Г. Ніконова та ін.

Мета та завдання статті визначаються специфікацією ключових понять дослідження, а саме: літературознавчі школи, художній образ, когнітивна поетика, концепт, методика. Таким чином, необхідно:

- визначити та дослідити різноманітні типи сучасних методів літературознавчого та поетико-когнітивного аналізу;
- виокремити ті методи з вищезазначених галузей, які можуть бути застосовані задля характеристики художнього образу героїні-авантюристки, та моделювання художніх концептів, а саме – художнього концепту АВАНТЮРИСТКА, які було зображено в романах сучасного американського письменника Сідні Шелдона.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як стверджує М. В. Моклиця, відкриваючи глибинну структуру твору, можна відкрити взаємозалежність форми і змісту. Твір – це структура, де всі елементи розміщені певним чином, а якщо виїняти хоча б один із цих елементів, то вся структура втрапить свою цілісність

або зруйнується. Оскільки у літературознавчому творі переплетення елементів відбувається за посередництвом мовних знаків, тому тут діють закони мови, яка є зовнішньою та внутрішньою формою літературного твору. Таким чином, шлях до розуміння твору полягає через вивчення його знакової системи, через тлумачення її знаків, які набувають певного значення у взаємозв'язку [4, с. 348].

Стосовно методів літературознавчого аналізу, які було застосовано у дослідженні образу авантюрної героїні у художніх творах американського письменника С. Шелдона, то серед них слід виділити такі:

1. Біографічний метод.
2. Філологічний метод.
3. Культурно-історичний метод.
4. Компаративний метод.
5. Метод літературної герменевтики.
6. Метод рецептивної естетики.

Всі вони, кожен у вимірі своєї специфіки, уможливили формування чіткого уявлення та виокремлення характерних ознак художнього образу авантюрної героїні у творах С. Шелдона, серед яких зазначаємо такі [8, с. 72–83]:

1) *за специфікою образу дійової особи*: авантюрна героїня виступає у творах як суб'єкт розповіді й водночас як її об'єкт;

2) *за своїм соціальним і матеріальним становищем*: авантюрна героїня є представником середнього класу, це – незаміжня дівчина чи жінка;

3) *за зовнішністю*: авантюрна героїня – молода особа, чарівна, приваблива, а іноді й фатальна жінка;

4) *за характером*: героїня-авантюристка є рішучою, сміливою, а іноді і доволі відчайдушною та жорстокою, розумною, в міру хитрою, освіченою та ввічливою жінкою;

5) *за особливостями поведінки*: вчинки і поведінка авантюрної героїні майже завжди зумовлені тими життєвими ситуаціями, в які потрапляє авантюристка впродовж усього роману;

6) *за характером діяльності*: героїню-авантюристку можна охарактеризувати з двох позицій: з одного боку, вона має середньостатистичну роботу (секретарки, менеджера офісу та ін.), а з іншого, – займається крупним бізнесом чи навіть аферистичними та кримінальними видами діяльності; спектр дій авантюрної героїні в більшості випадків реалізується спочатку в її особистому житті, а вже потім розповсюджується на професійні чи будь-які інші соціальні сфери її буття;

7) *за життєвим кредом*: метою героїні-авантюристки є жага до помсти чи влади, яка їй властива з самого початку художнього твору, або вона здобуває її завдяки розвитку сюжету твору;

8) *за мовною характеристикою*: художній образ авантюрної героїні майже не виокремлюється специфічними чи особливими мовними засобами;

9) *за авторським ставленням*: авантюрна героїня користується повагою та співчуттям автора;

10) *за персонажним ставленням*: особисті стосунки чи зв'язки, в яких перебуває героїня-авантюристка з іншими персонажами твору, зумовлюють їхнє ставлення до неї. Всі ці риси художнього образу авантюрної героїні були ретельно зібрані та угруповані із залученням методологічного апарату літературознавства в його нерозривному зв'язку з мовознавством.

Що ж до різноманїтних концептїв взагалї та теорїї художнього концепту зокрема, тут у сучасних лїнгвістичних дослїдженнях спостерїгається пїдвищений їнтерес. Все це надало можливостї сформувавшись окремїй науковїй галузї – когнїтивна лїнгвістика. Ця наука займається дослїдженням концептїв та їх розробкою, що дозволяє визначити уявлення про смислові органїзацїї художнього тексту, поглибити наявні уявлення про мовну картину свїту автора певного художнього твору, повнїше представити концепт як унїверсальний феномен, що вїдображає змїст усїєї людської дїяльностї. За визначенням О. С. Кубрякової, розумїємо загальне тлумачення поняття «концепт», як оперативну одиницю пам'ятї, яка вїдображена у психїцї людини. То є одиниця ментальних чи психїчних ресурсїв нашої свїдомостї та тїєї їнформацїйної структури, яка вїдбиває знання та досвїд людини у виглядї «квантїв знання» [2; 3, с. 41].

Так, наука про знання та пїзнання, про сприйняття свїту в процесї дїяльностї людей, що належить до актуальних напрямкїв дослїжень, отримала назву «когнїтивїзм». Звїдси витїкає, що процеси, пов'язанї зї знанням та їнформацїєю, називаються «когнїтивними», або «когнїцїєю», синонїмами яких вважаються слова «їнтелектуальний», «ментальний», «розумовий». Окрім цього, на базї когнїтивїзму в рамках сучасної антропоцентричної парадигми виникає нова область наукового знання, а саме – «когнїтивна лїнгвістика» [6, с. 6–7]. Так, за О. П. Воробїйовою, «когнїтивна лїнгвістика» (вїд англ. *cognition* 'знання', 'пїзнання', 'пїзнавальна здатнїсть') – це окремий напрям мовознавства, який розглядає функцїонування мови як рїзновид когнїтивної, тобто пїзнавальної, дїяльностї, а когнїтивнї механїзми та структури людської свїдомостї дослїджує через мовнї явища, оскїльки саме мова, навїть бїльше нїж культура, надає змогу зрозумїти людську поведїнку [1, с. 12–13; 2]. Звичайно, разом зї цим напрямом мовознавства розвивається ї його понятїйний апарат, до якого належать такї поняття: концепт, концептуалїзацїя, концептосфера (картина свїту), когнїцїя, свїтобачення, категоризацїя та їн. Згодом когнїтивний пїдхїд змїнює парадигму поняття аналізу тексту. Саме тому в рамках когнїтологїї доволї стрїмко розвивається нова галузь – «когнїтивна поетика» (когнїтивнї теорїя лїтератури). Її мета, за визначенням Л. Ф. Прїсяжнюк, це розкриття тих когнїтивних процесїв, на основї яких вїдбувається продукування, сприйняття та їнтерпретацїя тексту [7, IP].

Пїдтримуючи думку В. Г. Нїконової, вважаємо, що специфіка художнїх концептїв вимагає застосування нового пїдходу для їх аналізу, який би вїдрїзнявся вїд лїнгвокогнїтивного чи лїнгвокультурологїчного. Він має поєднувати традицїйнї методи стилїстичного, семїотичного, герменевтичного ї їнших аналїзїв художнього тексту, якї були б переломленї крїзь призму доманантного, концептуального методу їнтерпретацїї художнього тексту. Такою видається методика поетико-когнїтивного аналізу, яка була запропонована В.Г. Нїконовою. В її основї лежать положення лїнгвопоетики, переломленї крїзь призму когнїтивної парадигми. Застосування цїєї методики аналізу художнього концепту, а в нашому випадку – це художнїй концепт «авантюристка», передбачає проведення дослїдження у двох головних напрямках [5, с. 114–116]:

1. «*Жанр – текст – мова – концепт*»: аналїз проводиться вїд загальної характеристики поетики письменника до мови його творїв ї їдентифїкацїї художнїх концептїв.

2. «*Концепт – концептуальна схема – смисл*»: аналїз проводиться вїд розгляду концептуальної системи художнього твору ї визначення концептуальних

пріоритетів письменника до моделювання смислової структури ключових художніх концептів та експлікації концептуального змісту художнього твору.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Проаналізувавши використання вищезгаданих методик літературознавчого аналізу художнього образу героїні-авантюристки та постико-когнітивного аналізу художнього концепту АВАНТЮРИСТКА на матеріалі творів сучасного американського письменника Сідні Шелдона в лінгвістичних дослідженнях сьогодення значимо, що оскільки немає єдиного загальноприйнятого методу літературознавчого аналізу для розгляду певних структурних елементів художнього твору, тому кожен науковець повинен сам вирішувати, який із них буде найбільш оптимальним для дослідження, а різноманітність підходів до явищ художньої творчості та розвиненість літературознавчої методології лише допомагають глибше проаналізувати, збагнути й оцінити їх. Щодо художнього концепту, то він є достатньо багаторівневим конструктом, який має багато складових, кожна з яких відіграє велику роль у формуванні загального та цілісного поняття «лінгвокультурний типаж АВАНТЮРИСТКА».

Бібліографічні посилання

1. **Воробьева О. П.** Концептология в Украине: обзор проблематики / О. П. Воробьева. // Лингвоконцептология: перспективные направления: монография / авт. кол.: А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, О. П. Воробьева и др.; под. ред. А. Э. Левицкого. – Луганск : Изд-во ГУ „ЛНУ им. Т. Шевченко”, 2013. – С. 10–38.
2. **Ємець Н. О.** Художній концепт: моделі реконструкції / Н. О. Ємець. // Наук. вісник Волинського нац. ун-ту ім. Л. Українки. Серія: Філологічні науки. – Луцьк : Вежа, 2012. – С. 41–44.
3. **Кубрякова Е. С.** Виды пространства, текста и дискурса / Е. С. Кубрякова, О. В. Александрова // Категоризация мира: пространство и время: материалы научной конференции. – М.: Диалог-МГУ, 1997. – С. 19–20.
4. **Моклиця М. В.** Вступ до літературознавства: посіб. для студ. філол. фак. / М. В. Моклиця. — Луцьк, 2011. — 467 с.
5. **Ніконова В. Г.** Художній концепт: процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій В. Шекспіра) / В. Г. Ніконова // Вісник КНЛУ. Сер.: Філологія: зб. наук. праць. – 2011. – Т. 14, № 2 – С. 113–122.
6. **Попова З. Д.** Очерки по когнитивной лингвистике: монография / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – 168 с.
7. **Присяжнюк Л. Ф.** Когнітивний підхід до аналізу тексту (на матеріалі порівнянь у романах Г. Гріна) / Л. Ф. Присяжнюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/998/1/7.pdf>
8. **Русакова А. В.** Лінгвокультурний типаж «АВАНТЮРИСТКА» в художньому втіленні: гендерний і семантико-когнітивний аспекти (на матеріалі романів Сідні Шелдона): дис. на здобуття наук. ст. к. філол. н. – Запоріжжя : ЗНУ, 2017. – С. 72–83.

Надійшла до редколегії 05.12.2017